

عجایب مشرق زمین
جستاری در تاریخ هیولاها

www.ketab.ir

سرشناسه: ویتکور، رودلف، ۱۹۰۱ - ۱۹۷۱ م.

Wittkower, Rudolf

عنوان و نام پدیدآور: عجایب مشرق زمین: جستاری در تاریخ هیولاها/ رودلف ویتکور؛ ترجمه وحید سلیمانی.

مشخصات نشر: تهران: فرهنگ، ۱۳۹۹.

مشخصات فیزی: ۱۵۳ ص.

شابک: 978-600-82۰۰۵2-9

وضعیت فهرست‌نویسی: فیفا

یادداشت: عنوان اصلی: Marvels of the East. A Study in the History of Monsters

c.1942

عنوان دیگر: جستاری در تاریخ هیولاها.

موضوع: هیولا

Monsters: موضوع

موضوع: جغرافیا

Geography: موضوع

شناسه افزوده: سلیمانی، وحید، ۱۳۶۱-، مترجم

رده‌بندی کنگره: GR۸۲۵

رده‌بندی دیویی: ۳۹۸/۴۶۹

شماره کتاب‌شناسی ملی: ۷۳۳۳۹۵۲

این کتاب ترجمه‌ای است از:

Wittkower, Rudolf (2012) "MARVELS OF THE EAST: A Study in the History of Monsters", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, Vol. 5 (1942), pp. 159-197

www.farhameh.ir
farhameh@gmail.com

۰۹۱۴۵۱۰۰۶۱ - ۸۸۴۳۶۳۰

عصر انسان‌شناسی
جستار در تاریخ هنر لاهها

© حق چاپ: اول، ۱۳۹۹، فرهامه

نویسنده: رودلف ویتکوور

مترجم: وحید سلیمانی

ویراستار: واحد ویرایش مؤسسه عصر انسان‌شناسی ایرانیان

طراحی جلد: آتلیه مؤسسه عصر انسان‌شناسی ایرانیان

© همه حقوق برای انتشارات فرهامه محفوظ است. هرگونه نسخه‌برداری، اعم از زیراکس، بانکی و بی‌دی‌اف و سایر اشکال دیجیتالی، ذخیره کامپیوتری، اقتباس کلی و جزئی (به جز اقتباس جزئی در نقد و بررسی و اقتباس در گیومه در مستندنویسی، و مانند آنها) بدون مجوز کتبی از ناشر ممنوع و از طریق مراجع قانونی قابل پیگیری است. این کتاب با حمایت وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی به چاپ رسیده است.

فهرست

۱۵	 مقدمه
۱۹	 ۱. منابع هیولاهای هندی
۳۷	 ۲. یک میان‌بردهٔ روشنگر
۴۳	 ۳. میراث عهد کهن و نظرگاه مسیحیت و قزو و سطا
۵۷	 ۴. سنت تصویری
۷۵	 ۵. بحث اخلاقی دربارهٔ مردمان عجیب‌الخلقه
۹۷	 ۶. هیولاها به‌عنوان طالع نحس
۱۱۷	 ۷. طلوع علم و مردمان افسانه‌ای
۱۳۱	 ۸. هیولاها در تصورات مردم
۱۳۵	 ۹. عجایب در گزارش‌های سیاحان

دیباچه

ایده اصلی این کتاب بر این نظر استوار است که هیولانگاری یونانیان نسبت به شرق از کجا و چگونه پدید آمده است؟ در واقع عجایب مشرق زمین تصور غربی‌ها از هند بود که به مدت ۲۰ سال ادامه داشت و در علوم طبیعی، جغرافیا، دایرةالمعارف‌ها و اطلس‌های گیتاشناسی، داستان‌های رمانتیک و کتاب‌های تاریخی، نقشه‌ها و میماتوها، مجسمه‌ها راه باز کرد. حتی پس از قرن‌ها که درک بهتری از شرق و هند با دست‌خوش شد این تصورات قوم‌مدارانه از میان نرفت، بلکه به شبه‌علم تبدیل شد و سنت فکری خاصی را پی افکند که هنوز هم در ذهن اروپاییان رسوخ دارد. در بسیاری از کتاب‌های تاریخی و گیتاشناسی کهن و در سنت عجایب‌نگاری سده‌های نخست اسلامی شاهد تجسم‌بخشی و ترسیم چهره هیولا هستیم. این سنت به‌ویژه در آثار معروفی چون *عجایب‌المخلوقات* و *غرائب الموجودات* زکریای قزوینی وجود دارد و از آنجا به غرب و به مورخان یونانی و غربی به میراث رسیده است. همچنین در سده‌های میانه دورنمایی

دیگر نیز پیدا شد و عجایب زمینه هندی خود را از دست دادند و سایر مناطق دنیا خاستگاه عجایب دانسته شد. در این دوران سنت تصویرنگاری هیولا در حاشیه اکثر کتاب‌های مربوط به نقشه‌های دنیا و کتاب‌های تاریخی - جغرافیایی دیده می‌شود. در بخشی از این جستار می‌خوانیم که گونه از قرن سیزدهم میلادی به بعد سنت قومی و جغرافیایی عجایب‌نگاری و هیولا‌نگاری کهن شرق به سنت‌های دینی غربی هم رسوخ کرد. و هنر گرسک مذهبی تبدیل شد که در کتاب‌ها و تصویرسازی‌های دینی از جمله تزئینات کلیساها و هنر کلیسایی دیده می‌شود. به قول میخائیل باختین، گروتسک واقعیت وجود شر در جهان را به نمایش گذاشت و در آن از عناصر اغراق، تضاد و ته‌تیر استفاده کرد. گروتسک آشکارکننده پتانسیل جهانی دیگر، باستانی دیگر و شوره‌ای از زندگی است.

سنت دینی غرب برای توجیه تفسیر هیولا و عجایب، آن را در سنخ «حیوان‌نامه‌ها» جای داد. یعنی حیوان‌نامه‌هایی که به سبک دانشنامه‌ای تنظیم می‌شدند و هیولاها هم از مداخل آن‌ها بی‌خبر می‌رفتند. همچنین از سده‌های سیزدهم میلادی به بعد سنت دینی در قلمرو هیولا به آن ابعاد استعاره‌ای و تمثیلی داد و ماهیتی معرفتی - حیوانی برای آن قائل شد. مثلاً در حیوان‌نامه‌های غربی سده سیزدهم، «کوتوله‌ها» به نماد فررتنی و «غول» نماد غرور و تعصب و «سگ‌سرها» به نماد ستیزه‌جویان تعبیر شدند.

بنابراین، ما با تغییر بنیادینی در مفهوم هیولا روبه‌رو می‌شویم که عجایب و شگفتی‌ها و کلاً هیولاها به مثابه عجایب اخلاقی تعبیر می‌شود و هرگونه

پیدایش حیوان عجیب و غیرعادی به عدم رعایت دستورهای اخلاقی و موازین دینی مرتبط می‌شد. در این دوران هریک از هیولاها نمادی از حکمت خداوند در نظر گرفته شدند. مثلاً «لب‌پوش‌ها» - مردمانی که لب زیرین آن صورت آنها را می‌پوشانید - نماد عدل خداوند و گلیم‌گوش‌ها - مردمانی که گوش‌هایی داشتند که در آن می‌پیچیدند - به عنوان نماد بهترین مستمعین خاوند هیراها بی‌سر نماد خضوع و خشوع تعبیر شدند.

در بخش دیگری از این جستار می‌خوانیم که در دوره‌هایی از تاریخ، وجود هیولا با وفای عجیب در آسمان مرتبط است. کسوف، ستاره دنباله‌دار، و ستارگان در تمام قدرت خاصی در به وجود آوردن گونه‌ای از هیولا دارند. تبیین علل علمی ناشی تولد هیولاها و موجودات خارق‌العاده نقطه‌ای دیگر بر سر راه تاریخ هیولا می‌باشد. از سده ۱۷ به بعد علت‌تراشی‌های بیولوژیک برای تولد هیولا از اندیشه ارسطویی ناشی شده بود که می‌گفت هیچ چیز خلاف طبیعت و به طور تصادفی رخ نمی‌دهد. به هر حال، علم بر سر راه طلوع خود باید به مسئله خنده‌ها رساله هیولا پاسخ می‌داد و رفته‌رفته تجربه و آزمایش به عنوان پایه‌های علم مدرن و گام‌های کوچکی که مردم‌شناسان در ابتدای راهشان برمی‌داشتند، اعتبار هیولا را به زیر آورد و بازخوانی متون و روایت‌ها از دیدگاه‌های علمی و با روش تجربی آغاز شد.

هرچند علم روایت سخت‌گیرانه و انکارکننده‌ای از هیولا ارائه داد، اما دستاوردهای علمی نه تنها ذهن عوام را استعلا نبخشید بلکه سبب شد تا آنها به تحریف داده‌های علمی دست بزنند و آنچه را از هیولا می‌خواهند، تبلیغ

کنند. اکنون می‌دانیم که عوامل متعددی چون پیشگویی، طنز، عناصر سیاسی، دینی و تجارت محرک ذهن عامه در بیان داستان‌های هیولا بوده است. آنچه مسلم است تحریف کتاب‌های علمی با به ابتذال کشاندن اسطوره‌های هومری و تخیلات مورخان، دوباره به هیولا جان بخشید.

تأسیس‌های شانزدهم و هفدهم سیاحان و دریانوردان غربی به توصیف عجایب و هیولاها پرداختند. از این بطوطه و مارکوپولو گرفته تا کلمب و ماژلان، گزارش‌های فراوانی از عجایب و هیولاها دارند. سیاحان واقعی و غیرواقع‌گرا، و طبی و عصر رنسانس نقش به‌سزایی در تبیین و توسعه این داستان‌ها داشتند. با خواسته علم و ادبیات سرزمین‌های خود را تحت تأثیر قرار دادند. به هم حلقه‌ها و لاها، موجودات مرکب، نیمه‌انسان‌ها و غیره نقش به‌سزایی در اندیشه و تخیل مردمان اعصار مختلف داشتند. هیولاها واجد قدرت‌های خدایی یا نیروهای شیطانی هستند و در شکل‌گیری اسطوره‌ها و داستان‌های جن و پری، زرافه و غیگیگی نقش داشتند. در عجایب شرق میراث اهریمنی کهن هیولا نقش داشت و یونانیان به این میراث کهن صورت‌های بصری دادند. این صور خیال به تنه‌ها، زبانی و همنوایی انسان غربی را شکل دادند، بلکه نمادهای ترس و رؤیای آنها را هم به تصویر کشیدند.

اثر پیش‌رو خط سیر شکل‌گیری صور خیال را در ذهن غربی نشان می‌دهد. سنت پردازش تصویر اگزوتیک و فانتزی شرق چرا و از کجا و چگونه ذهن غربی را در بر گرفت؟ چرا شیوه زیستن و عادات و آداب شرقی‌ها برای غربی‌ها به امری غریب و توأم با تخیل و وهم تعریف شد و

ذهنیت آنها را برای افسانه‌سراییی آماده کرد؟ این اندیشه در دوران استعمار به اوج خود رسیده بود و جهان ناشناخته و عجیب و غریب شرق به عنوان سوژه‌ای برای اکتشاف و تخیل غربی‌ها شد. بر همین اساس، گفتمان «ما» و «دیگر» در رابطه‌ای «تمتایز» شکل گرفت: هر آنچه در جهان غیر غربی است شگرف و شگفت‌انگیز است و از غرب عادی متمایز است. بنابراین، شرق را باید کشف کرد تا نقاط تمایز «ما» با «آنها» مشخص شود. این همان تفکری است که غرب از طریق آن توانست انگاره، ایده و شخصیت و تجربه‌ای برای خودش استوار کند. یعنی غربی آن است که متمایز از شرقی است. بنابراین، امر غربی و شگرف حاصل قضاوت ارزشی است و به این گزاره مخاطره‌انگیز منتهی می‌شود که: «با با دیگران فرق داریم و از آنها برتریم.» در این‌میان، بعد معرفت عنصر معناداری در هرچه شگفت‌انگیز نشان دادن شرق بود. زیرا شگفتی، و عجایب در دوردست‌ها و در ورای قاره‌ها قرار دارد. به هر حال، گفتمان اگرونیسمی غرب در «شرق‌شناسی» بازتاب پیدا کرد. شرق به عنوان «موضوع مردم مطالعه» یا «شرق موزه‌ای» در ادامه همان تصور عجایب‌انگاری شرق پدید آمده است. در امتداد همین اندیشه بود که به قول ادوارد سعید، زبان‌های شرقی، تاریخ، فرهنگ، سیاست، اقتصاد، بیولوژی و مردم‌شناسی شرقی به عنوان موضوعات دانشگاهی عصر جدید به گفتمان «ما» و «دیگران» سروسامان تازه‌ای بخشیدند و به قول میشل فوکو به تولید مناسبات و روابط قدرت/ دانش انجامید.